

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ЛУКАШОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 159.923.2 - 055.2 (043.3)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СОЦІУМУ

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

053 – Психологія

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2024

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України, кафедра практичної психології та соціальної роботи, м. Київ.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор
Завацька Наталія Євгенівна,
Східноукраїнський національний університет
ім. В. Даля, кафедра практичної психології
та соціальної роботи, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Бочелюк Віталій Йосипович,
Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька
національна навчально-реабілітаційна академія»
(м. Запоріжжя), кафедра психології та соціальної
роботи, завідувач;

доктор психологічних наук, професор
Ковальчук Зоряна Ярославівна,
Львівський державний університет внутрішніх
справ, кафедра теоретичної психології
Інституту управління, психології
та безпеки, завідувач;

доктор психологічних наук, професор
Попович Ігор Степанович,
Херсонський державний університет,
кафедра психології, професор.

Захист відбудеться «06» липня 2024 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17, ауд. 401.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті університету <https://snu.edu.ua/index.php/science/spetsializovani-vcheni-rady-iz-zahystu-dysertatsij-d-29-051-11/> та у науково-технічній бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17.

Реферат розісланий «05» червня 2024 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М. Побокіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Складний та суперечливий етап сучасного розвитку суспільства закономірно висуває проблему соціальної відповідальності особистості у розряд найбільш важливих, від вирішення якої безпосередньо залежить сучасне та майбутнє становище країни. При цьому суспільно-політичні, економічні та екологічні проблеми підкреслили той факт, що соціальна відповідальність стає невід'ємною частиною розвитку особистості, коли часто у надзвичайно складних умовах сьогодення доводиться пройти випробування на життєстійкість та сталість, а рівень сформованості соціальної відповідальності особистості має першорядне значення. Крім того, умови трансформаційного соціуму потребують установлення принципово нових відносин на основі створення дієвих та ефективних механізмів щодо соціальної відповідальності особистості з широким залученням інститутів громадянського суспільства, якому наразі потрібний не просто виконавець, а особистість, відповідальна за себе, історію країни, майбутнє цивілізації. Процес розвитку її соціальної відповідальності передбачає як визначення концептуальних засад цього конструкту у парадигмі соціальної психології, так і з'ясування ознак та форм прояву цієї важливої особистісної якості.

Констатовано, що соціальна відповідальність – це відповідальність особистості перед суспільством з позицій виконання прийнятих у ньому норм та правил, здійснюваний у різних формах контроль з погляду їх дотримання; відповідальність за результати діяльності. Відповідальність, що виявляється у всіх сферах життєдіяльності особистості, виступає критерієм оцінки її взаємовідносин та взаємодії з іншими членами суспільства, її діяльності та їх наслідків.

З'ясовано також, що у сучасному суспільстві існує нагальна потреба у соціально відповідальній особистості в аспекті її професійної діяльності, а цінності цього вектору окресленої проблеми всіляко актуалізуються. У зв'язку з цим кваліфікаційні вимоги до особистості фахівця, зокрема у соціономічній сфері, включають саме соціальну відповідальність, як провідну професійну вимогу, що визначає його здатність приймати правильні та виважені рішення соціально значущого характеру. При цьому розвиток соціальної відповідальності особистості у сучасний період розвитку суспільства і цивілізації в цілому стає одним із найактуальніших і найважливіших завдань, особливо в умовах розбудови правової держави.

Наголошується, що осмислення проблеми соціальної відповідальності особистості для вітчизняної соціальної психології має важливе теоретичне та практичне значення. На відміну від інших наук і через особливості свого предмету, соціальна психологія здатна забезпечити комплексний підхід до дослідження зазначеного явища і, тим самим, адекватно розкрити відповідальність особистості як складний соціально-психологічний конструкт.

Стан розробки проблеми дослідження. Проведений аналіз показав, що досліджень, присвячених вивченню соціальної відповідальності особистості, вкрай недостатньо. Крім того, вони є різноспрямованими за отриманими результатами і важко піддаються порівнянню.

Так, питання виховання відповідальності у підростаючого покоління порушувалися дослідженнях філософів та педагогів (І. Гербарт, М. Журба, С. Кузікова, О. Оржель, С. Тищенко та ін.). Різні аспекти відповідальності у свій час вивчалися у психолого-правовому полі (Ч. Беккарія, Л. Берковіч, К. Луттерман, Р. Селман, В. Франкл, Е. Фромм та ін.). У науці є низка самостійних напрямів у вивченні відповідальності: соціальна відповідальність як моральна категорія (Л. Кольберг, Ж. Піаже, Дж.-П. Сартр, Х. Хекхаузен та ін.), співвідношення свободи та відповідальності (К. Роджерс, Р. Селман та ін.), системний підхід до вивчення відповідальності (В. Бочелюк, З. Ковальчук, І. Попович, М. Савчин, О. Саннікова та ін.), соціальна відповідальність з позицій каузальної атрибуції (Ф. Хайдер, Ш. Шварц та ін.), співвідношення соціальної та особистої відповідальності (А. Адлер, Р. Мей, Н. Стаднік, О. Шевчук та ін.), процес формування відповідальності (Р. Вайнола, М. Вієвська, О. Кочерга, А. Куриця, О. Патинок, Е. Сколота, М. Тоба та ін.).

З'ясовано, що в останні роки низка робіт соціологів, філософів, економістів, управлінців присвячена дослідженням феномену соціальної відповідальності бізнесу. Зокрема, розкрито особливості корпоративної соціальної відповідальності з позицій крос-культурних моделей та бізнес-практик (О. Кневець, Ф. Котлер, Л. Петрашко та ін.), а також у контексті впровадження концепції гідної праці (Д. Коник, І. Лебедев, Ю. Привалов, М. Саприкіна та ін.) і соціальної звітності та аудиту як сучасних інститутів і технологій соціального розвитку (А. Колот, Ю. Мигаль, В. Шаповал та ін.). Визначено теорію, практику та регулювання ризиків соціальної відповідальності у трудових відносинах (О. Грішнова, Т. Гурлева, А. Зінченко, Г. Міщук, О. Олійник та ін.), специфіку становлення і розвитку багаторівневої системи соціальної відповідальності в управлінському аспекті (Л. Гонтаренко, М. Дейч, М. Харламов, Л. Юрченко та ін.). Соціальну відповідальність людини розкрито як чинник стійкої соціальної динаміки (О. Герасименко, А. Колот,

І. Савченко, Т. Чепульченко та ін.). Виокремлено принципи відповідальності у векторі пошуку етики для технологічної цивілізації (Г. Йонас та ін.) і з'ясовано особливості соціального партнерства як інструменту формування консолідованої соціальної відповідальності (Д. Баюра, М. Бутко, А. Колот, М. Мурашко та ін.). Важливо відзначити, що всі ці дослідження стосуються застосування соціальної відповідальності переважно як функції організації, корпорації, господарського суспільства, підприємства, колективу, власне бізнесу взагалі. При цьому питання про соціальну відповідальність особистості найчастіше порушується у ситуаціях, коли вже відбулося порушення норм законодавства. Крім того, відсутні спеціальні дослідження, предметом яких виступають питання розвитку соціальної відповідальності в онто- та соціогенезі, у процесі професійної підготовки особистості та на подальших етапах її професіоналізації.

Таким чином, з одного боку, питанням формування соціальної відповідальності особистості в теорії приділялася певна увага, проте акцент зроблено переважно на ранні етапи становлення особистості. З іншого боку, недостатньо розглянуто проблему розвитку соціальної відповідальності як професійно важливої характеристики становлення особистості, відповідальної за прийняття рішень соціально значущого характеру; не розкрито соціально-психологічні складові успішності розвитку соціальної відповідальності особистості.

Актуальність вирішення означеної проблематики, її складність, багатогранність та недостатнє розроблення теоретичних й практичних аспектів у спрямованості до сучасних реалій, а також соціальна значущість, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у межах комплексних науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти професіоналізації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 3 від 27 жовтня 2023 р.).

Об'єкт дослідження – соціальна відповідальність особистості.

Предмет дослідження – психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Мета дослідження полягає у теоретико-емпіричному визначенні психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму; розкритті концептуальних та змістовно-процесуальних засад побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості у науковому просторі.

2. Надати концептуальне психологічне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

3. Розкрити функціональну структуру та визначити критерії соціальної відповідальності особистості.

4. Запропонувати модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

5. Виявити особливості функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі з виокремленням її показників та рівнів сформованості.

6. Розкрити методологічні і змістовно-процесуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму і оцінити її ефективність.

7. Визначити провідні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: принципи системно-інтегративного (В. Бочелюк, С. Гарькавець, Є. Гейко, К. Лоренц, І. Пасічник, І. Стенгерс, К. Уїлбер, Г. Хакен, С. Carver, S. Kobasa, R. Moss, J. Schaefer, S. Taylor та ін.), суб'єктно-діяльнісного (Г. Костюк, С. Максименко, І. Пасічник, В. Роменець, О. Чебикін, Н. Чепелева, В. Чернобровкіна та ін.), суб'єктно-вчинкового (В. Татенко та ін.), індивідуально-орієнтованого (Л. Бінсвангер, Дж. Бьюдженталь, Ю. Джендлін, В. Турбан та ін.), інформаційно-комунікативного (Л. Засекіна, Л. Калмикова, З. Кіреева, В. Корнієнко, У. Михайлишин, М. Орап та ін.) та особистісно-компетентнісного (І. Ващенко, О. Лосієвська, Л. Онуфрієва, В. Рибалка, Ю. Швалб та ін.), аксіологічного (З. Карпенко, Є. Карпенко та ін.) підходів в

психології; концепції розвитку особистості як активного суб'єкта життєдіяльності (Н. Добровольська, Т. Комар, І. Попович, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.); теорії та моделі самоорганізації особистості (Я. Гошовський, І. Гоян, В. Завацький та ін.), її соціально-психологічної взаємодії (Н. Завацька, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик, Л. Пілецька, С. Цимбал та ін.), соціокультурної самоідентифікації (О. Лісовий та ін.), самоактуалізації (А. Кононенко, С. Кузікова, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.) та самодетермінації (Е. Десі, Р. Мей, Р. Райан, В. Франкл, Е. Фромм та ін.); положення теорії і практики багаторівневої системи соціальної відповідальності (О. Блискун, О. Грішнова, М. Дейч, Г. Йонас, З. Ковальчук, А. Колот, І. Лебедев, Г. Мішук, О. Олійник, І. Остополець, Л. Петрашко, О. Саннікова, М. Савчин, В. Шаповал та ін.); концептуальні підходи до детермінації соціальної активності особистості (Ю. Завацький, В. Панок, В. Скребець, В. Татенко, Т. Щербан та ін.); наукові погляди на природу і генезу цінностей та ціннісних орієнтацій особистості (О. Бондаренко, М. Боришевський, С. Гарькавець, А. Коваленко, М. Рокіч, В. Франкл, Ю. Швалб, Ш. Шварц та ін.); методологічні положення і принципи активного соціально-психологічного навчання в умовах сучасного соціуму (О. Бондарчук, Ю. Бохонкова, О. Кононенко, О. Литвиненко, У. Михайлишин, О. Сафін, К. Седих, М. Тоба, Р. Шевченко, С. Яковлева, Т. Яценко та ін.).

Для досягнення поставленої мети та розв'язання висунутих завдань використано комплекс **методів дослідження**:

– *теоретичні*: історичний, теоретичний, порівняльний аналіз та синтез сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми вивчення психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація;

– *емпіричні*: бесіда, спостереження, анкетування (анкета «Соціальна відповідальність суб'єкта соціальних дій», розроблена для різновікових груп респондентів (О. Лукашов)), методика експертних оцінок; психодіагностичні методики (методика «Діагностика відповідальності неповнолітніх» (М. Осташева), «Шкала соціальної відповідальності» (Л. Берковіч, К. Лутгерман), тест «Чи відповідальна Ви людина?» (О. Махнач), опитувальник «Відповідальність» (В. Прядеїн), суб'єктивна шкала групових норм (А. Сидоренков), методика на визначення спрямованості особистості (В. Смекал, М. Кучер), методика діагностики ціннісних орієнтацій (М. Рокіч), тест «Експрес-діагностика відповідальності» (ЕДВ) (В. Прядеїн), тест «Здатність до самоуправління» (Н. Пейсахов), методика діагностики рівня

суб'єктивного контролю (РСК) (Дж. Роттер, адаптація Є. Бажина, Є. Голинкіної, О. Еткінда), тести «Мотивація уникнення невдач» та «Мотивація до успіху» (Т. Елерс), тест «Смисложиттєві орієнтації» (Д. Леонт'єв), методика дослідження самоставлення (В. Столін), «Психодіагностичний тест» (ПДТ) (В. Мельников, Л. Ямпольський), методика оцінювання соціальної відповідальності (В. Маришук), шкала тривоги Ч. Спілбергера, методика незакінчених речень (у модифікації Дж. Нюттен, О. Орлова), метод семантичного диференціалу (Ч. Остуд, у модифікації І. Соломіна), опитувальник атрибуції відповідальності (Ш. Шварц), методика оцінки особистої соціальної відповідальності (Н. Анненкова), опитувальник 16-PF (Р. Кеттелл) та п'ятифакторний особистісний опитувальник (SPFQ) (Р. МакКрай, П. Коста);

– *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 22.0).

Організація і база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2014-2023 років у чотири етапи.

На *пошуковому етапі* дослідження було здійснено аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових та емпіричних досліджень з проблеми соціальної відповідальності особистості у вітчизняній і зарубіжній науці, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація.

На *аналітичному етапі* було визначено концептуальні психологічні засади дослідження соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

На *констатувальному етапі* було виявлено психологічну специфіку соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі в умовах трансформаційного соціуму. Під час реалізації цього етапу визначено цілі, завдання та методичний апарат емпіричного дослідження й проаналізовано отримані дані.

На *формуальному етапі* було розроблено і апробовано систему соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості та визначено провідні складові її ефективної реалізації в умовах трансформаційного соціуму. Здійснено інтерпретацію результатів проведеного дослідження та їх узагальнення.

Дослідження проводилось на базі загальноосвітніх навчальних закладів, закладів вищої освіти, установ і підприємств різної форми власності Центрального, Західного та Східного регіонів України, а також на базі науково-

практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Київ), Громадської організації «Фонд розвитку підприємництва та реалізації бізнес-ідей» (м. Київ). Загальна кількість досліджуваних – 1783 респондента віком від 13 до 46 років (1044 (58,6%) особи чоловічої статі та 739 (41,4%) – жіночої статі), які перебували на різних етапах онто-, соціо- та професіогенезу (226 учнів середніх та старших класів закладів загальної середньої освіти, учнів гімназій і коледжів та 57 неповнолітніх, які перебувають у навчально-виховних закладах соціальної реабілітації; 1280 здобувачів вищої освіти різних курсів денної та заочної форм навчання за спеціальностями економічного, управлінського, гуманітарного профілей, а також 100 представників бізнесу і менеджменту та 120 практикуючих психологів з різними стажем роботи від 2 до 22 років, посадовим та кваліфікаційним статусом).

Вибірка була репрезентативною щодо ключових для емпіричного дослідження змінних і основних соціально-демографічних характеристик.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що:

– *вперше: наведено* концептуальне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму у соціально-психологічній парадигмі наукового знання; *розкрито* функціональну структуру соціальної відповідальності особистості, яку складають когнітивно-оцінний, ціннісно-нормативний, організаційно-діяльнісний компоненти та *визначено* функції соціальної відповідальності особистості (орієнтуючу, регулятивну, трансформаційну); *виокремлено* критерії соціальної відповідальності особистості (аналітичний, мотиваційний, вольовий, рефлексивний); *запропоновано* модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, що складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістовного (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків; *виявлено* особливості функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі, що дозволило виокремити показники та рівні її сформованості (початковий, ситуативний, актуальний, смислоутворюючий); *розкрито* методологічні та

організаційно-процесуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, в якій розроблено й імплементовано навчально-методичний і змістовно-технологічний супровід цього процесу, з виокремленням й обґрунтуванням його принципів, методів, прийомів і психотехнологій та з урахуванням рівня соціальної відповідальності особистості і розкриттям її потенціалу у відповідності з онто-, соціо- та професіогенезом; *визначено* провідні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму (організаційні, соціально-психологічні, корекційно-розвивальні);

– *поглиблено та уточнено*: уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену соціальної відповідальності особистості, його змістовні й структурні особливості; про соціально-психологічну сутність та системність процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму;

– *отримало подальший розвиток*: методичне та процедурне забезпечення вивчення феномену соціальної відповідальності особистості; погляди на вікові зміни у процесі розвитку соціальної відповідальності особистості; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій забезпечення успішності процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі; розробці принципів побудови і змісту системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму через створення соціально відповідального професійно-освітнього середовища, включення особистості, як суб'єкта соціальної відповідальності, до соціально значущої діяльності, використання й інтеграцію інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних технологій; визначенні шляхів оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Отримані дані можуть бути рекомендовані до впровадження у закладах загальної середньої та профільної освіти, закладах вищої освіти, у навчально-виховних закладах соціальної реабілітації, а також у консультативних Центрах з метою оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості

в умовах трансформаційного соціуму. Результати проведеного дослідження можуть бути використані також для застосування у соціально-психологічній діагностиці та консультуванні дорослого населення з проблем соціальної відповідальності, у сімейній консультації та психолого-корекційній роботі з метою забезпечення активного саморозвитку і самовдосконалення особистості та її соціальної відповідальності.

Результати дослідження **впроваджено** у роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Київ) (довідка № 198/01-1 від 06.03.2023 р.), Громадської організації «Фонд розвитку підприємництва та реалізації бізнес-ідей» (м. Київ) (довідка № 26-05-23Ф від 26.05.2023 р.); у навчально-науковий процес Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (довідка № 197/15.17 від 06.03.2023 р.), Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (довідка № 01-01-352 від 29.05.2023 р.), Навчально-наукового морського гуманітарного інституту Одеського національного морського університету (довідка від 06.02.2023 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 17 від 29.05.2023 р.), Мукачівського державного університету (довідка № 876 від 31.05.2023 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (довідка № 1091 від 30.05.2023 р.), Буковинського державного медичного університету (довідка № 13/н-17-11 від 05.06.2023 р.), Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (довідка № 185-01-26 від 30.05.2023 р.), науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України (довідка від 20.01.2023 р.), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 44-н від 29.05.2023 р.), Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (м. Запоріжжя) (довідка № 01-22/194 від 29.05.2023 р.) та застосовано у лекційних курсах і практичних заняттях з дисциплін «Соціальна психологія», «Загальна психологія», «Психологія соціальної роботи», «Вікова психологія», «Психологічне консультування», «Психологічна корекція», «Вікова психокорекція», «Психологія особистості», «Методика та організація наукового дослідження» та ін.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора у розробку проблеми визначення психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. В опублікованих зі співавторами працях доробок

автора становить 50%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Положення та висновки кандидатської дисертації на тему «Формування та розвиток трудових ресурсного потенціалу акціонерних товариств» у докторській дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах-тренінгах, стажуваннях різного рівня, зокрема на міжнародних: IX науково-практичній конференції «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність» (Мелітополь, 2014 р.), III науково-практичній конференції «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм» (Севеодонецьк, 2015 р.), VI науково-практичній конференції «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (Київ, 2015 р.), X науково-практичній конференції «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність» (Мелітополь, 2015 р.), V науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Київ, Севеодонецьк, 2016 р.), X науково-практичній конференції «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (Чорноморськ, Одеська область, 2017 р.), IX науково-практичній конференції «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (Одеса, 2017 р.), XVII науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Montreal, Canada, 2018), VIII scientific and practical conference «Labyrinths of Reality» (Montreal, Canada, 2020), VIII науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», присвяченій пам'яті професора Вашенко Ірини Володимирівни (Севеодонецьк, 2021 р.), VII науково-практичній конференції «Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм» (Севеодонецьк, 2021 р.), III науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні виклики» (Івано-Франківськ, 2023 р.), мультидисциплінарній науковій інтернет-конференції «Світ наукових досліджень» (Przeworsk, Poland, 2023), IX науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Київ, 2023 р.), VIII науково-практичній конференції «Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм» (Київ, 2023 р.), International internship «Fundraising and organization of project activities in

educational establishments: European experience» (Krakow, Poland, 2023); з міжнародною участю: XII науково-практичній конференції «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства» (Севєродонецьк, 2015 р.); *всєукраїнських*: VIII-IX науково-практичних конференціях «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості» (Кременець; Бережани, Тернопільська область 2016-2017 рр.), науковій конференції «Особистість у діяльнісному підході: сучасний погляд» (Київ, 2019 р.), круглому столі, присвяченому 120-річчю від дня народження Григорія Сіловича Костюка «Творча спадщина Г.С. Костюка: історія та сучасність» (Київ, 2019 р.), науковій конференції «Особистість у діяльнісному підході: сучасний погляд» (Київ, 2019 р.), науковому круглому столі «Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього» (Київ, 2020 р.), науковому круглому онлайн-столі «Стрес в житті сучасної особистості: надбання та втрати» (Київ, 2023 р.), семінарах-тренінгах у межах Програми «Справедливість для всіх» Агенції США з міжнародного розвитку (USAID): «Формування резильєнтності (життєстійкості), як особистий ресурс в умовах війни» (Київ, 2023 р.), «Удосконалення комунікативних здібностей: технології розвитку soft skills» (Київ, 2023 р.), «Синергія інтелекту та тіла: науково-педагогічна компетентність» (Київ, 2024 р.); доповідалися та обговорювалися на розширених засіданнях кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2023-2024 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 49 публікаціях автора, з яких 1 одноосібна монографія, 3 розділи у колективних монографіях, 24 статті у наукових фахових виданнях із психології (з них 2 статті – у наукометричній базі Scopus, 1 стаття – у наукометричній базі Web of Science Core Collection); 21 публікація – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 326 найменувань (з них 76 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації викладено на 376 сторінках, із них 335 сторінок основного тексту. Робота містить 29 таблиць на 25 сторінках, 1 рисунок на 1 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкривається його об'єкт, предмет, мета і завдання наукового пошуку,

теоретико-методологічні засади та методичний апарат. Висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації за темою дисертації, її структуру та обсяг.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості у науковому просторі» розглянуто відповідальність особистості як соціально-психологічний конструкт, наведено її зміст та форми; проведено аналіз особливостей соціальної відповідальності особистості у дискурсі соціокультурної цілісності цивілізаційних процесів та у векторі її соціальної поведінки і професійної діяльності.

Констатовано, що феномен відповідальності охарактеризовано у науці з різних позицій, як зовнішню, внутрішню, індивідуальну, колективну (залежно від суб'єкта відповідальних дій). Інтегруючись один з одним, вони утворюють нове у змістовному та структурному плані поняття соціальної відповідальності, яка може виявлятися на різних рівнях: особистості (мікрорівень), соціальної групи (мезорівень), конкретного суспільства (макрорівень), людства загалом (мегарівень) (О. Амоша, Л. Гонтаренко, О. Лободинська, Ю. Мигаль, І. Савченко, Е. Сколота, Н. Стаднік, М. Харламов, Т. Чепульченко, Л. Юрченко та ін.)

Теоретико-методологічний аналіз сформованих у науковому просторі підходів до вивчення проблеми соціальної відповідальності показав, що наявність відмінностей у розумінні цього конструкту та його сутності у різних дискурсах, зокрема феноменологічному, антропологічному, суб'єктно-діяльнісному та ін., зумовлених абсолютизацією певних аспектів взаємодії зовнішньої та внутрішньої форми відповідальності у системі «суб'єкт-об'єкт»: змісту зв'язків у першому випадку та їх інтенсивності, – у другому.

Запропоновано та теоретично обґрунтовано розуміння соціальної відповідальності як виникаючих у взаємодії особистості з об'єктивною дійсністю моральних якостей, представлених у психіці та свідомості функціональних зв'язків, які характеризуються специфічним, соціально-психологічно та соціокультурно обумовленим змістом; суб'єктивною інтерпретацією цього змісту окремими людьми та групами; мірою інтенсивності, схильної до індивідуальних і ситуаційних змін (А. Куриця, О. Патино, Г. Побокіна, В. Савельєва, О. Смирнова, Н. Стаднік, О. Шевчук та ін.).

Наголошується, що сутність соціальної відповідальності полягає у з'ясуванні особистістю панівних у суспільстві цінностей та вольовому

ставленні до них. Свобода, яка дозволяє особистості діяти, керуючись власною волею відповідно до вимог суспільства та її свідомості, лежить в основі соціальної відповідальності як необхідна умова її прояву, а якісні параметри соціальної відповідальності характеризують поширеність моральних якостей, властивих особистості, час переходу від одного ступеня зрілості до іншого (М. Андріяш, Ю. Бохонкова, Т. Комар, Р. Селман, В. Франкл, Е. Фромм та ін.).

Показано, що соціальна відповідальність виявляється у діяльності відповідно до вимог суспільства та відповідним чином оцінюваної, а також у необхідності, яка виявляється в тому, що відповідальність детермінує ту чи іншу дію, яка надходить з розпоряджень суспільства та соціальних ролей, що виконуються особистістю (О. Балуева, О. Боднарук, Л. Боярин, І. Вітковська, О. Герасименко, О. Грیشнова, А. Колот та ін.).

Визначено, що зміст соціальної відповідальності охоплює весь спектр суспільних відносин та залежностей соціальних суб'єктів, а також їх форму у реалізації цілей практичної діяльності, як спосіб взаємозв'язку між обумовленими суспільним устроєм нормами, вимогами, законами та їх усвідомленням особистістю з позицій свободи вибору певного характеру та моделі поведінки. Зміст відповідальності, як соціально-психологічного конструкту, включає взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних її аспектів, які проявляються у вимогах суспільства, що висуваються до особистості, її соціальних якостей та визначених її місцем у системі суспільних відносин (статусом), що дозволяє окреслити межі прояву її відповідальності (об'єктивна сторона); в емоційному переживанні та раціональному осмисленні характеру суспільних вимог та передбаченні наслідків власної діяльності та поведінки (суб'єктивна сторона); практичній реалізації особистістю суспільних вимог у конкретній діяльності та оцінці цієї діяльності відповідно до інтересів суспільства, колективу, власне особистості (об'єктивно-суб'єктивна сторона) (А. Безпрозванна, В. Бочелюк, Т. Гурлева, Н. Завацька, С. Король, Ю. Мигаль, Т. Надвичина та ін.).

Констатовано, що як будь-яке соціальне явище, соціальну відповідальність можна класифікувати. В основі критеріїв такої класифікації виступають різні її форми, зокрема політична, моральна, професійна, громадянська, правова, естетична та ін. При цьому, з розвитком суспільства поняття соціальної відповідальності змінюється, з одного боку, у бік вироблення механізмів, що перешкоджають розпорошенню (дифузії) відповідальності, а з іншого, – у бік диференціації її форм. Це сприяє появі нових форм соціальної відповідальності, як-то: корпоративної, екологічної,

інформаційної та ін. (М. Белобородова, О. Грішнова, В. Думанська, В. Куценко та ін.).

Презентовано специфіку вивчення конструкту соціальної відповідальності особистості крізь призму системного, діяльнісного, аксіологічного, суб'єктного, діалектичного, сутнісно-змістовного підходів і встановлено, що соціальна відповідальність (в різних її формах) розглядається як: загальне поняття, що охоплює численні, конкретно-історичні форми та види відповідальних дій особистості; оцінка вибору рішення, вчинку, тобто як оцінка їх користі або шкоди для суспільства; здатність особистості обирати певну лінію поведінки, враховуючи як соціальну значимість своїх дій, так і їх найближчі та віддалені наслідки; стійка система об'єктивних відносин, що вимагає від особистості підзвітності за соціальні наслідки діяльності, відповідно до осмислення її об'єктивної значущості; усвідомлена необхідність, пов'язана з вольовим регулюванням особистості (цей підхід позначився на психологічному змісті відповідальності, в якому обґрунтовано внутрішню єдність відповідальності та вольової дії) (В. Бочелюк, С. Гарькавець, З. Ковальчук, Т. Комар, І. Попович, О. Саннікова, М. Савчин, Е. Сколота, М. Тоба, О. Шевчук та ін.).

Виявлено, що психологічна готовність до прийняти соціальної відповідальності виступає показником соціальної зрілості особистості, а значення для неї соціальної відповідальності проявляється у розвитку самосвідомості та пов'язане зі структурою її самоставлення, Я-концепцією та особистісним контролем (І. Гоян, Л. Карамушка, Н. Каргіна, Т. Комар, А. Кононенко, М. Садова, О. Санніков та ін.).

Проведено аналіз особливостей соціальної відповідальності особистості у дискурсі соціокультурної цілісності цивілізаційних процесів та у векторі її соціальної поведінки і професійної діяльності. Констатовано, що механізми соціальної відповідальності регулюють соціальну діяльність особистості через обмеження та припинення негативних форм соціальної поведінки, а також стимулювання та мотивування соціально схвалюваних форм поведінки (М. Бозоян, В. Завацький, К. Рейнольдс, К. Тіндал, В. Турбан та ін.).

Показано, що механізм реалізації соціальної відповідальності включає такі рівні: суб'єктивний, представлений цілями, цінностями, мотивами та вибором, коли безпосередній зв'язок ціннісних орієнтацій з передбачуваними соціальними наслідками та прийняттям за них відповідальності виникає у момент вибору та прийняття рішення і обумовлений тим, що в її основі лежить принцип поваги до людини; особистісний, що включає систему особистісних

сми́слів, ініціативу та вольове зусилля; при цьому відмінною особливістю соціально відповідальної поведінки є її ініціативність і добровільність, коли вольове зусилля спрямоване на подолання обставин, що ускладнюють дію (страху, упередження оточуючих, необхідності організації інших учасників, матеріальних витрат та ін.), а мотиви соціально відповідальної поведінки характеризуються високим рівнем смислоутворення; практичний, коли вищим проявом соціальної відповідальності є вчинок, як цілісна особистісно-значуща та морально забарвлена дія особистості, орієнтована на соціальне благо, реалізацію смисложиттєвих цінностей та свобод (І. Галян, Є. Гейко, І. Гуляс, Ю. Завацький, С. Король, В. Молодченко, О. Олійник, Г. Побокіна, М. Савчин, Л. Швець, А. Шевченко та ін.).

Систематизація теоретико-методологічних підходів та наукових поглядів на проблему дослідження дозволила підкреслити складність, суперечливість і недостатню концептуальну розробленість сутнісно-змістової характеристики конструкту соціальної відповідальності особистості; виділити головні напрямки вивчення соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, в основі яких лежить специфіка завдань дослідження.

У другому розділі **«Концептуальне психологічне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму»** здійснено концептуалізацію проблеми соціальної відповідальності в аспекті її розгляду як складної динамічної системи; розкрито функціональну структуру соціальної відповідальності особистості; визначено особливості моделювання процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Констатовано, що соціальна відповідальність, її прояви та реалізація у життєдіяльності особистості представляється багатограним і багатоаспектним соціальним явищем, тобто є системою, що володіє цілісністю (В. Бочелюк, С. Гарькавець, Є. Гейко, Т. Комар, К. Лоренц, М. Опачко, І. Пасічник, І. Стенгерс, К. Уілбер, Г. Хакен та ін.). Із розуміння цілісності, як інтегрованої сукупності, це поняття застосовується до соціальної відповідальності як до цілісної системи. Зауважено, що системний підхід використано як інструмент дослідження, а його застосування до вивчення соціальної відповідальності особистості націлене розкрити ті внутрішні закономірності, які зумовлюють якісну своєрідність об'єкта дослідження.

Розкрито функціональну структуру соціальної відповідальності особистості (компоненти, основні функції, результати функціонування, показники) в умовах трансформаційного соціуму.

Показано, що структуру соціальної відповідальності особистості складають такі компоненти: когнітивно-оцінний (містить систему засвоєних особистістю знань про соціальну відповідальність, її оцінку та пов'язаний зі здатністю розуміння особистістю себе і оточуючих, наявність емоційного параметра у якому свідчить про усвідомлене емоційне ставлення до власної поведінки, діяльності), ціннісно-нормативний (містить мотиви соціальної відповідальності та включає ціннісний параметр, що відображає прагнення особистості до діяльності, спрямованої на соціально значущий результат, на переважання внутрішньої мотивації, пов'язаної з цінністю певного виду діяльності); організаційно-діяльнісний (представляє вектори реалізації соціальної відповідальності особистості, динамічний параметр якого заснований на тому, що особистість у своєму розвитку має пройти шлях до суб'єкта діяльності, регуляторний параметр якого полягає у схильності до інтернальності та результативний параметр якого передбачає націленість на предметний результат, готовність здійснювати усвідомлений вибір моделі поведінки і здатність її утримувати).

Виокремлено основні функції соціальної відповідальності особистості: орієнтуючу (орієнтує у нормах, цінностях, традиціях суспільства); регулятивну (виражає моральні відносини, комплекс моральних вимог та способів регуляції поведінки у співтоваристві); трансформаційну (сприяє трансформації наявних знань у переконання, систему поглядів на світ навколо себе, себе і своє місце у світі); визначено результати функціонування (особистісне ставлення до відповідальності та її прийняття, ціннісні установки та орієнтації, відповідальний характер дій), а також відповідні емпіричні (знання про соціальну відповідальність, нормативні судження та думки, поведінкові позиції та рішення) та якісні (рівень засвоєння знань, рівень мотивації, рівень характеру діяльності) показники.

Визначено критерії соціальної відповідальності особистості: аналітичний (характеризує обсяг, глибину, характер знань про соціальну відповідальність, усвідомлення особистістю ситуації соціальної відповідальності, ступінь усвідомлення суджень про сутність та значення соціально відповідальної поведінки); мотиваційний (відображає ставлення особистості до прояву соціальної відповідальності, ступінь усвідомлення мотивації соціально відповідальної поведінки, включеність соціальної відповідальності до ієрархії цінностей особистості); вольовий (характеризує переживання значимості прояву соціальної відповідальності, включає особливості емоційних переживань при виборі дій, акцентує увагу на вольових зусиллях особистості); рефлексивний (визначає ступінь включеності особистості у соціально

відповідальну поведінку і діяльність, характер ставлення до них, наявність рефлексивності у себе, як суб'єкта соціально відповідальної поведінки, що показує ступінь усвідомленості рішень та дій).

Наголошується, що соціальна відповідальність особистості виявляється у її здатності до оцінки своїх дій, починаючи від перспективи, теперішнього та ретроспективи, ґрунтуючись на загальноприйнятих нормах та цінностях, властивих даному суспільству та мікрогрупам. На структуру соціальної відповідальності впливають державна соціальна політика, громадянське суспільство та соціальні мікрогрупи, у зв'язку з чим виникає необхідність як розвивати соціальну відповідальність особистості, так й стимулювати формування соціально відповідального простору.

Продовжуючи опис концептуальних основ вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості, наголошено на необхідності розгляду культурологічного, аксіологічного, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного та рефлексивного підходів. Позначені підходи, через відповідні їм принципи культуурообумовленості, компетентнісної діяльнісної визначеності, аксіологічної орієнтованості, узгодженості традицій та новацій, обумовили можливість побудови моделі процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Показано, що запропонована модель складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістовного (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків, у якій процес розвитку соціальної відповідальності особистості представлено як безперервний процес прийняття рішень з урахуванням векторів актуальності, цілеспрямованості, перспективності.

Концептуальне психологічне обґрунтування проблеми дослідження було покладено в основу проведення емпіричного вивчення її соціально-психологічної специфіки та особливостей перебігу процесу її розвитку в онто-, соціо-, та професіогенезі в умовах трансформаційного соціуму.

У **третьому розділі «Емпіричне вивчення особливостей соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму»** розкрито специфіку психологічної діагностики соціальної відповідальності особистості; здійснено аналіз особливостей функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі; визначено та систематизовано показники сформованості соціальної відповідальності досліджуваних; виокремлено рівні сформованості їх соціальної відповідальності та проведено диференціацію вибірки.

На *першому етапі* емпіричного дослідження здійснено аналіз особливостей функціонування компонентів соціальної відповідальності досліджуваних в онто- та соціогенезі.

Проведене анкетування досліджуваних підліткового та юнацького віку виявило такі тенденції: поняття «соціальна відповідальність» усвідомлюється, але не реалізується повною мірою; знижене значення поняття соціальної відповідальності як морально-культурної цінності з тенденцією до її девальвації та архаїзації (у неповнолітніх з асоціальною спрямованістю).

Визначено, що переважна більшість респондентів зазначених груп виявила колективістську спрямованість; провідними у життєвих ситуаціях є цінності спілкування; переважає ситуативна відповідальність, а у процесі самоуправління найменш розвиненими виявилися етапи цілепокладання, планування та корекції.

На даному етапі дослідження було проведено діагностику видів (дисциплінарна відповідальність, відповідальність за себе, відповідальність за інших, особиста відповідальність), компонентів соціальної відповідальності та локусу контролю досліджуваних.

Встановлено, що для кожного виду відповідальності характерним є зв'язок із компонентами соціальної відповідальності ($p \leq 0,05$). Дисциплінарна відповідальність пов'язана з аергічністю, результативною предметністю та взяттям відповідальності на себе. Відповідальність за себе достовірно пов'язана з емпатією та дисциплінарною відповідальністю. Відповідальність за інших достовірно пов'язана з аергічністю, соціоцентричністю (соціальна мотивація), результативною предметністю та суб'єктивністю, емпатією та взяттям відповідальності на себе. Особиста відповідальність достовірно корелює з такими змінними як аергічність, соціоцентричність, результативна предметність, стеничність, емпатія та взяття відповідальності на себе. Власне соціальна відповідальність достовірно пов'язана з аергічністю, соціоцентричністю (соціальна мотивація), результативною предметністю, суб'єктивністю та ін.

Визначено, що у неповнолітніх соціальна відповідальність складається як окрема риса особистості, що набуває, за умови позитивного впливу чинників середовища, стійкий характер. З віком суб'єктивний контроль, як регулятор соціальної відповідальності, дедалі більше залежить від ситуаційних чинників. Підлітковий вік є пороговим у регуляції соціальної відповідальності, виявляючись як інваріантна форма (стабільна риса особистості) і як ситуативна змінна.

З'ясовано, що відповідальність є показником соціальної та психологічної зрілості, який істотно впливає на становлення та розвиток особистості, та виступає важливим регулятором організації її життєдіяльності, життєвих виборів, загальнолюдських та моральних цінностей, забезпечуючи становлення суб'єкта соціально відповідальної поведінки.

Підтверджено, що соціальна відповідальність такої соціальної групи як студентство має свої особливості. По-перше, вона часто носить нестійкий характер і залежить від ситуації; по-друге, проявляється у перевазі відповідати лише за свої вчинки та небажання брати відповідальність за інших. З'ясовано, що у першокурсників показники соціальної зрілості, а отже, усвідомлення соціальної відповідальності, недостатньо розвинені. Випускники більшою мірою усвідомлюють соціальну відповідальність перед оточуючими та собою, відчуваючи при цьому повагу до себе як до особистості. Разом із тим, студентська молодь серед соціально значущих якостей особистості виділяє саме соціальну відповідальність, цілком усвідомлюючи, що це відповідальність перед суспільством, пов'язана з виконанням соціальних ролей і статусів, з обов'язковим дотриманням соціальних норм.

Загалом встановлено, що у підлітковому та юнацькому віці акцент у реалізації соціальної відповідальності робиться на досягненні суспільного значущого результату, у юнацькому віці переважає суб'єктно-особистісний результат і лише у зрілому віці зв'язок між суспільно значущим та суб'єктно-особистісним результатами стає визначальним. Підтверджено, що у підлітковому віці досягненню суспільно значущого результату сприяють радикалізм і прагнення до незалежності, а реалізації суб'єктно-особистісного результату перешкоджає дратівливість. У юнацькому віці підвищенню результативного компонента соціальної відповідальності сприяє екстраверсія, сумлінність та загальний інтернальний контроль. У представників юнацького віку з більш вираженою комунікабельністю, емпатією та рівнем інтернального контролю більш вираженою є й соціальна відповідальність. У зрілому віці досягненню суспільно значущого результату сприяють товариськість, сміливість, екстраверсія.

На *другому етапі* емпіричного дослідження було розкрито особливості функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості у професіогенезі.

Виявлено специфіку взаємозв'язків компонентів соціальної відповідальності зі стажем професійної діяльності: спостерігається інтеграція компонентів, що визначають активність та спрямованість відповідальності; визначено зростання соціоцентричних та егоцентричних мотивів

відповідальності (мотиви боргу, дотримання загальноприйнятих правил і норм, уникнення неприємних ситуацій засудження).

Аналіз індивідуальних дендрограм показав семантичні зв'язки соціальної відповідальності з об'єктами категорії «види діяльності». Це підтверджує, що соціальна відповідальність є важливою якістю для виконання професійних обов'язків і досягнення намічених результатів професійної діяльності. Також соціальна відповідальність має відношення до ціннісних орієнтацій та морально-ціннісних мотивів особистості фахівця, що підтверджує велика кількість семантичних зв'язків соціальної відповідальності з об'єктами категорії «цінності та потреби». До цієї категорії також входять поняття, що характеризують властивості та якості особистості (наприклад, об'єкт «воля»), що дозволяє зробити висновок про сприйняття респондентами відповідальності як внутрішньоособистісного механізму.

З'ясовано, що соціальна відповідальність особистості фахівця є фактором, який зумовлює психологічні особливості та успішність професійної діяльності: в результаті вивчення рівня суб'єктивного контролю встановлено, що інтернальність впливає на успішність вирішення професійних завдань (чим вона вище, тим ефективніше здійснюється професійна діяльність). Можливо це пов'язано з тим, що інтернали, як правило, обирають і ставлять для себе посильні завдання, реально оцінюючи свої сили, і мають здатність самостійно контролювати свою діяльність. Визначено також, що перевага цінності досягнення у професійній діяльності взаємопов'язана з рівнем інтернальності у сфері досягнень; як професійно-ділова якість соціальна відповідальність постає як системний її прояв.

Узагальнено, що соціальна відповідальність особистості у професійній діяльності розкривається у таких її компонентах: за когнітивно-оцінним – когнітивна свідомість, обізнаність та ін.; за ціннісно-нормативним – соціоцентрична мотивація, егоцентрична мотивація, регуляторна інтернальність, регуляторна екстернальність та ін.; за організаційно-діяльнісним – динамічна ергічність, динамічна аергічність, предметна результативність, суб'єктна результативність та ін.

На *третьому етапі* емпіричного дослідження було визначено та систематизовано показники і рівні сформованості соціальної відповідальності респондентів та проведено диференціацію вибірки.

Рівні особистої соціальної відповідальності (до іншого, до компанії, до суспільства) було виокремлено за допомогою методики оцінки особистої соціальної відповідальності (Н. Анненкова).

Проведене дослідження, у яких взяли участь як студенти, так і фахівці, дозволило визначити, що за шкалою «Я – інший» у 65,7% студентів характеризуються середнім та 27,7% високим рівнем особистої соціальної відповідальності по відношенню до іншого. У той час як у 80% фахівців зафіксовано показники високого рівня особистої соціальної відповідальності. З показниками середнього та низького рівнів у цій підгрупі виявлено по 10% респондентів відповідно. Крім того, виявлено кореляційну залежність ($r=0,2843$; $p\leq 0,01$) між віком респондентів та показниками особистої соціальної відповідальності перед «іншим». Отже, є тенденція до підвищення рівня особистої соціальної відповідальності з віком досліджуваних, що визначається реально сформованими у суспільстві структурою і характером соціальних відносин. Водночас, така складова особистої соціальної відповідальності, як відповідальність перед «іншим», безпосередньо пов'язана з перетворенням соціальної відповідальності з формальної на реальну, надає їй інтерсуб'єктного характеру та свідчить про більш соціально зрілу особистість.

Кореляційний аналіз результатів методики оцінки особистої соціальної відповідальності та 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла виявив взаємозв'язок показників моральної нормативності поведінки (фактор «G») та рівня особистого ставлення до «суспільства» ($r=0,5423$; $p\leq 0,05$). Показано, що особиста соціальна відповідальність до «суспільства» визначається прийняттям загальноприйнятих моральних правил та норм, високим рівнем почуття обов'язку. З'ясовано, що особиста соціальна відповідальність до «іншого» має обернено пропорційну залежність з показниками емоційної чутливості (фактор «I», $r=-0,66518$; $p\leq 0,01$) та дипломатичності (фактор «N», $r=-0,51013$; $p\leq 0,05$).

Проведення факторного аналізу за результатами методики оцінки особистої соціальної відповідальності та 5-факторного особистісного опитувальника Р. МакКрая та П. Коста дозволило визначити фактори, до першого з яких увійшли показники шкали «Особиста соціальна відповідальність до іншого» (-0,92) та показники шкал «прив'язаність – відокремленість» (-0,89), «довірливість – підозрілість» (-0,83), «повага до іншого – самоповага» (-0,77), «теплота – байдужість» (-0,76), «товариськість – замкненість» (-0,74), «розуміння – нерозуміння» (-0,73). Отже, респонденти із високим рівнем особистої соціальної відповідальності по відношенню до «іншого» мають такі особистісні якості, як товариськість, довірливість і теплота у відносинах, повага та розуміння інших. Другий фактор утворений показниками шкал «Особиста соціальна відповідальність до компанії» (-0,82)

та «наполегливість – відсутність наполегливості» (0,79), «акуратність – неакуратність» (0,74).

Аналіз особливостей функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі дозволив виокремити показники рівні її сформованості у досліджуваних: початковий, ситуативний, актуальний, смислотворюючий.

Отримані на емпіричному етапі дослідження дані щодо соціально-психологічної специфіки соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі були враховані при побудові та реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу її розвитку в умовах трансформаційного соціуму.

У четвертому розділі «Соціально-психологічні засади оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціумі» визначено методологічні та змістовно-процесуальні особливості системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму; наведено результати формувального етапу дослідження та проведено їх узагальнення з визначенням провідних складових ефективно реалізації запропонованої системи в умовах трансформаційного соціуму.

Загальна кількість учасників на формувальному етапі дослідження становила 762 особи віком від 15 до 28 років з початковим та ситуативним рівнями соціальної відповідальності – 458 учасників склали експериментальну групу і 304 учасника – контрольну групу. Відбір учасників у групи відбувався за принципом добровільності.

Формувальний етап дослідження був присвячений реалізації моделі розвитку соціальної відповідальності та розробленої на її основі системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Розроблена система включала цільовий, змістовний, діяльнісний та оціночно-рефлексивний компоненти.

Методологічною основою розробки запропонованої системи слугували системно-інтегративний, аксіологічний, індивідуально-орієнтований, суб'єктно-діяльнісний, інформаційно-комунікативний, особистісно-компетентнісний підходи та принципи наступності, системності та цілісності, усвідомлення та самостійності, природовідповідності та культуровідповідності, комплексності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, практичної спрямованості.

Система соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості містила підготовчий, основний та заключний етапи.

Підготовчий етап передбачав інформування про сутність прав і обов'язків, про норми і правила поведінки людини в соціумі і способи її регулювання; набуття знань про найбільш важливі соціально-економічні поняття, закони, категорії.

Основний етап включав актуалізацію життєвого досвіду учасників, мотивацію соціально відповідальної поведінки, моральних прагнень до реалізації відповідальних вчинків, до свідомого регулювання своїх дій та вчинків; створення ситуацій, що потребують усвідомленого вибору лінії просоціальної поведінки, прийняття відповідальних рішень та оцінювання їх наслідків, зокрема у процесі суспільно значущої діяльності; включеність у конкурентний відбір, що вимагає демонстрації зібраності, працездатності, ініціативності, точності, дисциплінованості та високої соціальної відповідальності.

Заключний етап передбачав закріплення здобутого досвіду у різних формах суспільно значущої діяльності (науково-дослідницькій, культурно-просвітницькій, соціального проектування, студентського самоуправління, громадських та молодіжних організаціях тощо) та містив реалізацію набутого досвіду у різних її формах.

Термін реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності учасників становив 1 рік у режимі – 1 захід на тиждень. Загалом система соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності включала більше 50 заходів на рік. Було передбачено такі форми організації заходів протягом місяця – 1 заняття з формування знань про соціальну відповідальність, про сутність прав та обов'язків особистості, цінності, мораль, норми поведінки, моральність, про допустимі та неприпустимі соціальні дії; 1 дозвіллевий захід (за інтересами); 1 соціально-комунікативний захід (у формі квесту, майстер-класу для різних груп учасників); 1 захід у вигляді волонтерства. Системні заходи мали на меті створення умов для набуття досвіду соціально відповідальної поведінки, зокрема у межах соціально значущої діяльності. Так, запропонована система містила соціально-психологічну програму вдосконалення процесу розвитку соціальної відповідальності учасників через волонтерську діяльність, формами організації якої були індивідуальна, групова, фронтальна робота. У процесі активної соціально-значущої діяльності відбувалося усвідомлення своїх проблем, з'являлася можливість коригувати

свою поведінку, змінювати ставлення до соціальних явищ навколишнього світу та отримувати позитивний імпульс у визнанні власної діяльності; розширювалося коло спілкування, розкривалися організаторські та творчі здібності, що сприяло підвищенню соціальної відповідальності учасників експериментальної групи.

Встановлено, що найбільш ефективними формами роботи у межах розробленої системи виявилися: ділова гра, міні-лекції, дискусії, тренінги, мозковий штурм, інтерактивне обговорення ситуацій, кейс-study, рольові та творчі ігри, ігри-змагання, метод фокальних об'єктів, робота у пошуково-дослідній групі, розробка соціальних проєктів, майстер-класи, краєзнавчі читання та ін.

Зазначено, що в якості одного з провідних засобів розвитку соціальної відповідальності учасників було обрано соціальне проєктування, яке передбачало обґрунтоване конструювання соціального об'єкту як стану та як процесу, що відповідає заданим вимогам та намічається до побудови у близькому чи віддаленому майбутньому. Критеріями оцінки соціального проєкту були визначені: актуальність та структурованість заявленої у проєкті проблеми (зокрема, для соціально-економічного розвитку міста, регіону); глибина та об'єктивність проведеного аналізу стану проблеми, на вирішення якої спрямований соціальний проєкт; новизна та теоретична обґрунтованість запропонованого варіанту вирішення проблеми (соціально-економічної, соціально-гуманітарної та ін.); обґрунтованість необхідного ресурсного забезпечення; ступінь участі та соціальної відповідальності автора проєкту у вирішенні актуальної проблеми.

Підкреслюється, що створення професійно-особистісних, ситуаційно-моделюючих та розвивально-творчих умов надало можливість стверджувати, що рівень соціальної відповідальності учасників експериментальної групи змінюється з позитивним вектором. До доказів ефективності проведеної дослідно-експериментальної роботи з розвитку соціальної відповідальності учасників віднесено: зростання їх успішності; підвищення соціальної активності у волонтерській, громадській та творчій діяльності; усвідомлення ними власної соціальної позиції.

З'ясовано, що за результатами апробації системних заходів підвищилася схильність учасників експериментальної групи дотримуватися прийнятих правил, соціальних норм, рольових обов'язків, надійність у відносинах з іншими та активність у спільних справах (за шкалою соціальної відповідальності) ($p \leq 0,05$).

Вірогідно збільшилася інтернальність учасників, зокрема за шкалами загальної інтернальності ($T=68,00$; $p=0,003$), інтернальності у сфері міжособистісних відносин ($T=96,00$; $p=0,001$) та інтернальності у сфері невдач ($T=102,00$; $p=0,001$).

Зафіксовано позитивні зміни за показниками самовпевненості ($T=277,50$; $p=0,000$), самоуправління та самопослідовності ($T=262,00$; $p=0,005$), а також сумлінності ($T=254,50$; $p=0,004$) та психічної врівноваженості ($T=231,50$; $p=0,001$).

Зросли показники ергічності ($T=329,00$; $p=0,005$), що свідчить про самостійне та ретельне виконання відповідальних завдань, без додаткового контролю; стеничності ($T=387,00$; $p=0,008$), що вказує на позитивні емоції під час виконання відповідальних справ; інтерналізації локусу контролю ($T=139,00$; $p=0,014$), а отже незалежності від зовнішніх обставин під час виконання відповідальної діяльності; соціоцентричності ($T=411,00$; $p=0,008$), як свідчення підвищення соціально значущої мотивації, вираженої у виконанні відповідальних справ та пов'язаної з почуттям обов'язку, переважанням суспільних інтересів над особистими; осмислення ($T=318,00$; $p=0,007$), як усвідомлення стрижневої основи соціальної відповідальності, її сутності; предметності ($T=256,00$; $p=0,004$), що вказує на продуктивність, самовідданість та сумлінність.

Встановлено, що знизилися показники за параметром «особистісні труднощі» ($T=92,00$; $p=0,001$). Це свідчить про те, що емоційний стан (настрій, тривожність, невпевненість) не стають на заваді у реалізації відповідальності. Зафіксовано підвищення інструментально-стильового та мотиваційно-смыслового прагнення до виконання відповідальних справ ($p \leq 0,05$).

Визначено, що зросли прогностичні можливості учасників експериментальної групи, зокрема екстраполяція ($T=270,00$; $p=0,000$), а також їх емпатія ($T=253,00$; $p=0,005$), взяття на себе відповідальності ($T=248,00$; $p=0,004$), самокритичність ($T=222,50$; $p=0,001$), спрямованість на взаємодію ($T=119,00$; $p=0,001$), моральна нормативність поведінки ($T=211,00$; $p=0,001$).

Виявлено підвищення здатності до самоуправління, як-то: аналізу протиріч ($T=62,00$; $p=0,003$), цілепокладання ($T=88,00$; $p=0,001$), контролю ($T=79,00$; $p=0,002$), корекції ($T=108,00$; $p=0,001$), а також психологічної готовності усвідомлювати відповідальність за те, що відбувається та виявляти рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значущими подіями.

За результатами діагностичних зрізів у контрольній групі, учасники якої не залучалися до системних заходів формувального впливу, статистично значущої динаміки у розвитку їх соціальної відповідальності не зафіксовано.

Отже, система соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості є дієвим засобом розвитку всіх компонентів її соціальної відповідальності (когнітивно-оцінного, ціннісно-нормативного, організаційно-діяльнісного).

Узагальнення результатів формувального етапу дослідження дозволило визначити провідні складові (організаційні, соціально-психологічні, корекційно-розвивальні) ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми визначення психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Запропонована концепція дослідження забезпечила можливість системного розкриття психологічних основ соціальної відповідальності особистості та можливостей її розвитку з урахуванням онто-, соціо- та професіогенезу в умовах трансформаційного соціуму. Узагальнення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів дозволило зробити такі висновки.

1. Проведений теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості у науковому просторі показав, що це складна інтегральна якість особистості, яка виступає показником соціальної зрілості та обумовлює її поведінку на основі усвідомлення соціальних норм і цінностей, їх прийняття, здатності оцінювати наслідки та результати власних дій. Особливість соціальної відповідальності особистості полягає у тому, що вона входить у всі види її діяльності як якісний показник, спрямовує її дії відповідно до прийнятих у суспільстві соціальних норм та формується як результат тих зовнішніх вимог, які до неї висувають суспільство, професійна спільнота тощо. Ці вимоги, сприйняті особистістю, стають внутрішньою основою мотивації її соціально відповідальної поведінки. Наголошується, що соціальна відповідальність особистості визначається об'єктивними і суб'єктивними передумовами. При цьому об'єктивна сторона такої відповідальності – це вимоги суспільства, які пред'являються до неї, її соціальних якостей та місця у системі суспільних відносин; суб'єктивна сторона соціальної відповідальності – це емоційне переживання та осмислення характеру суспільних вимог, що виступає як соціальна якість особистості та проявляється у таких її вольових характеристиках, як самостійність,

цілеспрямованість, здатність долати перешкоди на шляху до досягнення мети діяльності.

2. Наведено концептуальне психологічне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Показано, що як системний об'єкт соціальна відповідальність має ієрархічну структуру, яка включає соціальний та особистісний рівні. Провідна роль у цій ієрархії належить особистісному рівню, особистості як головному суб'єкту діяльності. Механізми впливу системи соціальної відповідальності на діяльність особистості подано у вигляді взаємопов'язаних елементів, у яких соціальна відповідальність виступає: як необхідна умова діяльності, що складається внаслідок функціонування об'єктивних факторів; як сутнісний принцип діяльності, коли система соціальної відповідальності одночасно виступає потребою, метою та засобом діяльності (у результаті функціонування внутрішніх чинників), що узгоджується з потребами та цілями суспільства, і дозволяє визначити провідні детермінанти у поведінці особистості та вибір нею соціальної ролі і соціально активної позиції у соціумі; як інтегративний фактор у підвищенні результативності діяльності особистості, зокрема професійної. З низкою компонентів і рівнів, що утворюють аналізовану структуру, пов'язана безліч ступенів свободи на виході системи, при однакових соціальних впливах на її вході, оскільки коливання у будь-якому компоненті системи соціальної відповідальності позначаються на її динамічному та змістовному векторах.

Наголошується, що вирішуючи протиріччя між цілями певного виду діяльності та засобами їх досягнення, суспільними та особистими потребами, що детермінують цю діяльність, цілями та досягнутими результатами, а також їх соціальними (у широкому значенні) наслідками, кількісною та якісною сторонами діяльності, потенційною та реальною її ефективністю, соціальна відповідальність є джерелом тих змін, які визначають діалектику її розвитку, як цілісної системи, а також змістовних рівнів та компонентів діяльності. Підкреслюється, що необхідно як розвивати соціальну відповідальність особистості, так й стимулювати формування соціально відповідального простору.

3. Розкрито функціональну структуру соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, яку складають такі компоненти: *когнітивно-оцінний* (містить систему засвоєних особистістю знань про соціальну відповідальність, її оцінку та пов'язаний зі здатністю розуміння особистістю себе і оточуючих, наявність емоційного параметра у якому свідчить про усвідомлене емоційне ставлення до власної поведінки і

діяльності), *ціннісно-нормативний* (містить мотиви соціальної відповідальності та включає ціннісний параметр, що відображає прагнення особистості до діяльності, спрямованої на соціально значущий результат, на переважання внутрішньої мотивації, пов'язаної з цінністю певного виду діяльності); *організаційно-діяльнісний* (представляє вектори реалізації соціальної відповідальності особистості, динамічний параметр якого заснований на тому, що особистість у своєму розвитку має пройти шлях до суб'єкта діяльності, регуляторний параметр якого полягає у схильності до інтернальності та результативний параметр якого передбачає націленість на предметний результат, готовність здійснювати усвідомлений вибір моделі поведінки і здатність її утримувати).

Виокремлено функції соціальної відповідальності особистості: орієнтуючу (орієнтує у нормах, цінностях, традиціях суспільства), регулятивну (виражає моральні відносини, комплекс моральних вимог та способів регуляції поведінки у соціумі), трансформаційну (сприяє трансформації наявних знань у переконання, систему поглядів на світ навколо себе, себе і своє місце у світі) та визначено її критерії (аналітичний, мотиваційний, вольовий, рефлексивний).

4. Запропоновано модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Показано, що зазначена модель складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістовного (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків, у якій розвиток соціальної відповідальності особистості представлено як безперервний процес прийняття рішень з урахуванням принципів послідовності, тривалості, повторюваності. При цьому розвиток соціальної відповідальності особистості представлений як безперервний процес прийняття рішень з урахуванням векторів актуальності, цілеспрямованості, перспективності.

5. Виявлення особливостей функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі дозволило виокремити показники та рівні її сформованості. Показниками сформованості соціальної відповідальності особистості за когнітивно-оцінним компонентом є соціальна поінформованість особистості та її соціальна обізнаність; за ціннісно-нормативним компонентом: просоціальна спрямованість, що виявляється в альтруїстичних мотивах, просоціальних цінностях та ціннісних орієнтаціях, соціальній спрямованості визнаної відповідальності; за організаційно-діяльнісним компонентом: соціальна самостійність, яка проявляється в умінні передбачати та прогнозувати особисті та соціально значущі наслідки своїх дій; здатність до рефлексії своєї поведінки, здатність

до емпатії; соціальна активність, що виявляється у здатності до прояву ініціативи та здійснення соціально значущої діяльності, до прийняття додаткових обов'язків.

Серед рівнів сформованості соціальної відповідальності особистості виокремлено *початковий*, що характеризується незначним обсягом знань про соціальну відповідальність; поверхневими судженнями щодо соціальної відповідальності; низьким ступенем усвідомлення соціальної відповідальності у життєвій перспективі; розгубленістю та сумнівами щодо правильності поведінки у ситуації соціальної відповідальності; безініціативністю, уникненням рефлексії; нейтральністю емоції, протестом проти необхідності виявляти вольові зусилля у ситуації соціальної відповідальності; *ситуативний*, що характеризується повним, але не глибоким обсягом знань про соціальну відповідальність; нестійкою оцінкою важливості соціальної відповідальності у професійній діяльності та життєдіяльності загалом; низьким рівнем мотивації на розвиток соціальної відповідальності; відсутністю рефлексії щодо вибору та прийняття на себе відповідальності за власний вибір; короточасним емоційним відгуком на соціальну відповідальність; переважанням зовнішніх мотивів в усвідомленні соціальної відповідальності як цінності; усвідомленням необхідності соціальної відповідальності як цінності, поза включення її до загальної ієрархії цінностей; *актуальний*, що характеризується диференційованим знанням про соціальну відповідальність; усвідомлення її важливості у відносинах з іншими людьми; сталістю рефлексії щодо вибору та прийняття на себе відповідальності за власний вибір; появою позитивних емоцій у ситуації соціальної відповідальності; демонстрацією цінності соціальної відповідальності у знайомих та незнайомих ситуаціях; визнанням соціальної відповідальності як особистої цінності; *смыслоутворюючий*, що характеризується широтою та глибиною знань про соціальну відповідальність; готовністю відстоювати судження та свою думку про важливість соціальної відповідальності; орієнтацією рефлексії на зміст життєдіяльності; щирістю прояву емоцій у ситуації соціальної відповідальності; усвідомленням включення соціальної відповідальності до рангу провідних цінностей.

6. Розкрито методологічні і змістовно-процесуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, яка включала цільовий, змістовний, діяльнісний та оціночно-рефлексивний компоненти. Методологічною основою розробки запропонованої системи слугували системно-інтегративний, аксіологічний, індивідуально-орієнтований, суб'єктно-діяльнісний, інформаційно-комунікативний,

особистісно-компетентнісний підходи та принципи наступності, системності та цілісності, усвідомлення та самостійності, природовідповідності та культуровідповідності, комплексності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, практичної спрямованості. Система соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості була реалізована на підготовчому, основному, заключному етапах та довела свою ефективність у напрямку зростання успішності її учасників, підвищення їх соціальної активності у волонтерській, громадській, творчій діяльності та усвідомлення ними власної соціальної позиції.

За результатами апробації розробленої системи встановлено, що підвищилася схильність учасників дотримуватися прийнятих правил, соціальних норм, рольових обов'язків, надійність у відносинах з іншими та активність у спільних справах. Вірогідно збільшилася їх інтернальність, зокрема за шкалами загальної інтернальності, інтернальності у сфері міжособистісних відносин та у сфері невдач. Зафіксовано позитивні зміни за показниками самовпевненості, самоуправління та самопослідовності, а також сумлінності і психічної врівноваженості. Зросли показники ергічності, стенічності, соціоцентричності, осмислення, предметності та самовідданості під час виконання відповідальних справ. Знизилися показники за параметром «особистісні труднощі» та зафіксовано підвищення інструментально-стильового та мотиваційно-сислового прагнення до виконання відповідальних справ. Зросли прогностичні можливості учасників, зокрема екстраполяція, а також емпатія, самокритичність, спрямованість на взаємодію, моральна нормативність поведінки. Встановлено вірогідне підвищення їх здатності до самоуправління (аналізу протиріч, цілепокладання, контролю, корекції).

7. Визначено провідні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

На основі проведено дослідження було доведено актуальність проблеми розвитку соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі і необхідність ініціювання державної підтримки цього процесу у суспільстві. Показано, що в якості провідних складових (організаційних, соціально-психологічних, корекційно-розвивальних) ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму мають виступати: ведення соціально-психологічної роботи в освітніх установах різного типу та навчально-виховних закладах соціальної реабілітації із

визначенням переваг соціально відповідальної поведінки, створенням соціально відповідального професійно-освітнього простору та включенням особистості, як суб'єкта соціальної відповідальності, до соціально значущої діяльності; залучення засобів масової інформації до висвітлення питань, пов'язаних із соціальною відповідальністю особистості на всіх рівнях взаємодії; сприяння формуванню просоціальних установок, стандартів розвитку соціально відповідальної поведінки; здійснення наукових досліджень з теоретичних та практичних аспектів соціальної відповідальності суб'єктів (від особистості до державних інститутів); ініціювання проведення конкурсів з проблем соціальної відповідальності особистості (як учня, як майбутнього фахівця, як професіонала, як державного службовця, як людини бізнесу та ін.); сприяння поширенню системи державних та громадських інститутів, діяльність яких спрямована на допомогу сім'ї у культурному, правовому та психосоціальному розвитку дітей і молоді у напрямку формування їх соціальної відповідальності.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні динаміки і спрямованості процесу розвитку соціальної відповідальності особистості у віковому і гендерному вимірах. Важливим напрямом подальших досліджень вбачаємо вивчення особливостей розвитку соціальної відповідальності особистості у осіб з особливими потребами та у осіб, які перебувають в особливих умовах життєдіяльності. Як продовження роботи можна транслювати описаний досвід соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості на різні профілі навчання та напрямки професійної діяльності. Серед перспективних напрямів подальших досліджень даної проблеми вважаємо також розробку обґрунтованої загальнодержавної системи підготовки психологів, соціальних працівників, викладачів та інших фахівців, що мають працювати з молоддю, як фундаменту для розвитку її соціальної відповідальності та повноцінного функціонування в умовах трансформаційного соціуму.

Список опублікованих наукових праць за темою дисертації:

1. Монографії:

1.1. Лукашов О.О. Психологія соціальної відповідальності особистості в період суспільних трансформацій: монографія. К.: ПВТП «LAT&K», 2024. 349 с. ISBN 978-617-7699-48-3

1.2. Лукашов О.О. Соціальна відповідальність молоді в процесі її реінтеграції у соціум / Соціально-психологічні основи реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму: монографія / за ред. О.О. Блискун, Н.Є. Завацької та ін. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 295 с. С. 112-141. ISBN 978-617-7699-27-8 (*Особистий внесок автора полягає у визначенні специфіки соціальної відповідальності молоді в процесі її реінтеграції у соціум*).

1.3. Лукашов О.О. Самоорганізація молодої людини та її соціальна відповідальність в умовах сучасного соціуму / Соціально-психологічні засади самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій: монографія / за ред. І.М. Гояна, Н.Є. Завацької та ін. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 284 с. С. 22-36. ISBN 978-617-7699-28-5 (*Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні взаємозв'язку самоорганізації молодої людини та її соціальної відповідальності в умовах сучасного соціуму*).

1.4. Лукашов О.О. Вплив соціальної відповідальності особистості на здійснення життєвого вибору / Соціально-психологічні особливості життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості: монографія / за ред. Н.Є. Завацької, Г.М. Побокіної та ін. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 171 с. С. 20-33. ISBN 978-617-7699-31-5 (*Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей впливу соціальної відповідальності особистості на здійснення нею життєвого вибору*).

2. Статті у наукових фахових виданнях:

2.1. Лукашов О.О. До проблеми професійної відповідальності особистості як різновиду її соціальної відповідальності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2014. № 3 (35). С. 276-281. <http://tppjournal.com.ua/n3y2k14.html>

2.2. Лукашов О.О. Дослідження соціальної відповідальності у молоді: результати емпіричних студій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. № 2 (37). С. 232-238. <http://tppjournal.com.ua/n2y2k15.html>

2.3. Лукашов О.О. Програма вдосконалення процесу формування соціальної відповідальності у молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 478-484. <http://tppjournal.com.ua/n3y2k15.html>

2.4. Лукашов О.О. Функціональна структура соціальної відповідальності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2016. № 2 (40). С. 102-110. <http://tppjournal.com.ua/n2y2k16.html>

2.5. Лукашов О.О. Дослідження проблеми відповідального ставлення до діяльності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. № 3 (41). С. 85-91. <http://tppjournal.com.ua/n3y2k16.html>

2.6. Лукашов О.О. Концептуальне поле конструкту «соціальна відповідальність». *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2017. Т. IX, Вип. 10. С. 386-400.

<http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-9/vipusk-10-2017>
<http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i10/44.pdf>

2.7. Лукашов О.О. Застосування методу моделювання у розвитку соціальної відповідальності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. № 2 (43). С. 156-162. <http://tppjournal.com.ua/n2y2k17.html>

2.8. Лукашов О.О. Актуалізація особистої соціальної відповідальності у межах творчого акту. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. № 3 (44). С. 136-143. <http://tppjournal.com.ua/n3y2k17.html>

2.9. Лукашов О.О. Модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2018. Т. IX, Вип. 11. С. 550-557.

<http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-9/vipusk-11-2018>
<http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/54.pdf>

2.10. Лукашов О.О. Емпіричне дослідження компонентів соціально відповідальної поведінки особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 1 (45). С. 231-238. <http://tppjournal.com.ua/n1y2k18.html>

2.11. Лукашов О.О. Психологічна діагностика соціальної відповідальності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 2 (46). С. 195-205. <http://tppjournal.com.ua/n2y2k18.html>

2.12. Лукашов О.О. Соціально-психологічні умови розвитку соціальної відповідальності особистості. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2019. Т. IX, Вип. 12. С. 519-536.

<http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-9/vipusk-12-2019>

<http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i12/52.pdf>

2.13. Лукашов О.О. Зміст та ефективність програми формування соціальної відповідальності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. № 1 (48). С. 310-320. <http://tppjournal.com.ua/n48y2k19.html>

2.14. Лукашов О.О. Взаємозв'язок між видами та структурними компонентами відповідальності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. № 2 (49). С. 255-272. <http://tppjournal.com.ua/n49y2k19.html>

2.15. Лукашов О.О. Соціально-психологічні засоби розвитку соціальної відповідальності особистості. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2020. Т. IX, Вип. 13. С. 662-675.

<http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-9/vipusk-13-2020>
<http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i13/65.pdf>

2.16. Лукашов О.О. Складові соціальної відповідальності особистості: соціально-психологічний зміст. *Психологія і соціальна робота: наук. журн.* Одеса: Вид-во Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, 2022. № 1-2 (55-56). С. 92-104. <https://doi.org/10.18524/2707-0409.2022.1-2.286676>

2.17. Родченкова І.В., Вишневська О.П., Завацький Ю.А., Жигаренко І.С., Лукашов О.О. Смысловиттєві орієнтації та самоактуалізація особистості: огляд наукових парадигм. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 1 (60). С. 98-110. (*Особисий внесок автора полягає у розкритті специфіки взаємозв'язку смысловиттєвих орієнтацій особистості та її соціальної відповідальності в умовах трансформаційного соціуму*).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-60-1-98-110>

2.18. Лукашов О.О. Особливості соціальної відповідальності особистості у векторі її соціальної поведінки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Львів: Гельветика, 2023. № 1. С. 62-69. <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-1-9>

2.19. Лукашов О.О. Методологія дослідження соціальної відповідальності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 2 (61). С. 123-142. <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-61-2-123-142>

2.20. Лукашов О.О. Аналіз соціальної відповідальності у системі якостей та цінностей соціально зрілої особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського*

національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 1. С. 152-169. <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-62-3-1-152-169>

2.21. Шевченко О.Л., Лукашов О.О., Сафонова С.О., Завацька Н.Є. Соціально-психологічний аналіз результатів розвитку соціальної відповідальності особистості, її Я-концепції та професійного благополуччя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 2. С. 126-147. (Особистий внесок автора полягає в аналізі проблеми розвитку соціальної відповідальності особистості у векторі її професійного благополуччя). <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-62-3-2-126-147>

2.22. Semenov O., Yaremchuk N., Vitiuk V., Kashubiak I., Lukashov O., Soroka O. Impact of digital educational environment on the emotional intelligence of future primary school teachers: a comparative research. *Revista Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13 No. 76. P. 123-132. (Особистий внесок автора полягає у проведенні соціально-психологічного аналізу впливу емоційного інтелекту на соціальну відповідальність особистості) (Web of Science Core Collection). <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/about>

2.23. Raievska Y., Savchuk J., Hulias I., Khokhlov A., Soroka O., Syniakova V., Lukashov O. Mechanism of comparison in the structure of self-efficacy of juniors' sporting activities. *Journal of Physical Education and Sport*. 2024. Vol. 24(6). P. 178-196. (Особистий внесок автора полягає у розкритті взаємозалежності соціальної відповідальності особистості та її самоефективності) (Scopus). <https://efsupit.ro>

2.24. Zavatska N., Omelianiuk S., Lukashov O., Petrenko M. A study of social comparison in the organisation of the structure of self-efficacy of higher education students. *Insight: the psychological dimensions of society: scientific journal*. 2024. № 12. P. 164-183. (Особистий внесок автора полягає у визначенні ролі самоефективності особистості в організації структури її соціальної відповідальності) (Scopus). <https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/about>

3. *Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях:*

3.1. Завацька Н.Є., Лукашов О.О. Людина у соціально-психологічному вимірі: особистісний адаптаційний потенціал. *Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність: зб. наук. статей за матеріалами ІХ Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Мелітополь, 18-19 вересня 2014 р.) / за заг. ред. А.А. Ткача, М.М. Радевої. Мелітополь: МІДМУ «КПУ», 2014. С. 130-133. (Особистий внесок автора полягає в аналізі взаємозв'язку соціальної відповідальності особистості з її адаптаційним потенціалом).

3.2. Лукашов О.О. Відповідальність особистості у сучасному соціальному просторі. *Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм: зб. наук. статей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Северодонецьк, 23-24 січня 2015 р.). Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. С. 104-105.

3.3. Лукашов О.О. Внутрішня соціальна відповідальність особистості у зв'язку з її самооцінкою. *Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства: зб. наук. статей за матеріалами XII науково-практичної конференції (з міжнародною участю)* (м. Северодонецьк, 16-17 квітня 2015 р.). Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. С. 97-98.

3.4. Лукашов О. Соціальна відповідальність особистості у векторі соціокультурної цілісності цивілізаційних процесів. *Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність: зб. наук. статей за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Мелітополь, 11-13 вересня 2015 р.) / за заг. ред. М.М. Радевої. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2015. С. 58-59.

3.5. Лукашов О.О. Взаємозалежність рівня сформованості соціальної відповідальності та структури системи цінностей особистості. *Інноваційні технології навчання обдарованої молоді: зб. наук. статей за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 3-4 грудня 2015 р.). К.: Інститут обдарованої дитини, 2015. С. 446-448.

3.6. Лукашов О.О. Психологічна готовність до прийняття соціальної відповідальності. *Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості: зб. наук. статей за матеріалами VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кременець, 5-6 квітня 2016 р.). К.: Інститут обдарованої дитини, 2016. С. 205-206.

3.7. Лукашов О.О. Емпіричне вивчення специфіки соціальної відповідальності особистості. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів* (м. Київ, м. Северодонецьк, 24-25 листопада 2016 р.). Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 130-132.

3.8. Лукашов О.О. Соціальна відповідальність як інтегральна якість особистості. *Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості: зб. наук. статей за матеріалами IX Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Бережани, Тернопільська область, 20-21 квітня 2017 р.). К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 196-197.

3.9. Лукашов О.О. Регуляція відповідальності особистості: віковий аспект. *Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: зб. наук. статей за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції*

(м. Чорноморськ, Одеська область, 3-10 липня 2017 р.). К.: Інститут обдарованої дитини, 2017. С. 204-205.

3.10. Лукашов О.О. До питання оцінки особистої соціальної відповідальності. *Інноваційні технології навчання обдарованої молоді: зб. наук. статей за матеріалами IX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 6-7 грудня 2017 р.). К.: Інститут обдарованої дитини, 2017. С. 206-208.

3.11. Лукашов О.О. Системний характер та внутрішня структура соціальної відповідальності особистості. *Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наук. статей за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції* (Монреаль, 30-31 грудня 2018 р.). Монреаль: СРМ «ASF», 2018. С. 71-74.

3.12. Лукашов О.О. Громадянська відповідальність особистості в системі її соціальної відповідальності. *Творча спадщина Г.С. Костюка: історія та сучасність: зб. наук. статей за матеріалами круглого столу, присвяченого 120-річчю від дня народження Григорія Силовича Костюка* (м. Київ, 11 червня 2019 р.). К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. С. 40-41.

3.13. Лукашов О.О. Методи діагностики соціальної відповідальності особистості. *Особистість у діяльнісному підході: сучасний погляд: зб. наук. статей за матеріалами наукової конференції* (м. Київ, 7 грудня 2019 р.). К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. С. 20-23.

3.14. Лукашов О.О. Світоглядний аспект проблеми соціальної відповідальності особистості. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works (based on materials of the VIII International scientific and practical conference* (Montreal, April 29-30, 2020) / edited by M.A. Zhurba. Montreal: CPM «ASF», Issue 3 (8). 2020. P. 109-110.

3.15. Лукашов О.О. Якісні параметри соціальної відповідальності особистості. *Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього: зб. наук. статей за матеріалами наукового круглого столу* (м. Київ, 11 червня 2020 р.). К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. С. 59-61.

3.16. Лукашов О.О. Соціальний та особистісний рівні в ієрархічній структурі соціальної відповідальності. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професора Ващенко Ірини Володимирівни* (м. Северодонецьк, 27-28 грудня 2021 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2021. Ч. II. С. 78-79.

3.17. Лукашов О.О. Індивідуальна та колективна соціальна відповідальність: соціально-психологічний вимір. *Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм: зб. наук. статей за*

матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Северодонецьк, 29-30 грудня 2021 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2021. С. 66-68.

3.18. Лукашов О.О. Об'єктивні та суб'єктивні передумови соціальної відповідальності особистості. *Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні виклики: зб. наук. статей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 3 березня 2023 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. С. 410-414.

3.19. Lukashov O.O. Organizational conditions for forming social responsibility of individuals. *Стрес в житті сучасної особистості: надбання та втрати: зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столи* (м. Київ, 16 травня 2023 р.). К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 28-30.

3.20. Лукашов О.О. Соціальна відповідальність особистості як складна динамічна система. *Світ наукових досліджень. Випуск 21: зб. наук. статей за матеріалами Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції* (м. Тернопіль, Przeworsk, Poland, 13-14 липня 2023 р.) / [редкол.: О. Патряк та ін.]; ГО «Наукова спільнота»; Wyższej Szkoły Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2023. С. 50-51.

3.21. Лукашов О.О., Завацька Н.Є., Турбан В.В. Ракурси вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами IX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26-27 грудня 2023 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2023. С. 111-117. (*Особистий внесок автора полягає у розкритті психологічного аспекту проблеми соціальної відповідальності особистості*).

АНОТАЦІЇ

Лукашов О.О. Психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Київ, 2024.

Дисертацію присвячено вивченню психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Наведено концептуальне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму у соціально-психологічній парадигмі наукового знання. Розкрито функціональну структуру соціальної відповідальності особистості, яку

складають когнітивно-оцінний, ціннісно-нормативний, організаційно-діяльнісний компоненти та визначено функції соціальної відповідальності особистості (орієнтуючу, регулятивну, трансформаційну). Виокремлено критерії соціальної відповідальності особистості (аналітичний, мотиваційний, вольовий, рефлексивний). Запропоновано модель процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, що складається з концептуального (мета, завдання, принципи, критерії, умови), змістовного (види, функції, компоненти) та процесуального (етапи, результати) блоків. Виявлено особливості функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі, що дозволило виокремити показники та рівні її сформованості (початковий, ситуативний, актуальний, смислоутворюючий).

Розкрито методологічні та організаційно-процесуальні засади системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму, в якій розроблено й імplementовано навчально-методичний і змістовно-технологічний супровід цього процесу, з виокремленням й обґрунтуванням його принципів, методів, прийомів і психотехнологій та з урахуванням рівня соціальної відповідальності особистості і розкриттям її потенціалу у відповідності з онто-, соціо- та професіогенезом. Визначено провідні складові ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму (організаційні, соціально-психологічні, корекційно-розвивальні).

***Ключові слова:** особистість, соціальна відповідальність, компоненти соціальної відповідальності, процес розвитку соціальної відповідальності соціально-психологічне забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності, трансформаційний соціум.*

Lukashov O.O. Psychological foundations of the individual's social responsibility under conditions of the transformational society. – Qualification scholarly work published as manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of psychological sciences, speciality, 19.00.05 – social psychology, psychology of social work. Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University Ministry of Education of Ukraine. – Kyiv, 2024.

The dissertation examines the psychological foundations of individual social responsibility under the conditions of the transformational society.

It presents the conceptual justification of the problem of individual social responsibility under the conditions of the transformational society in the socio-psychological paradigm of scientific cognition. The functional structure of the individual's social responsibility is shown, which consists of cognitive-evaluative, value-normative, organizational-active components, and the functions of the

individual's social responsibility (orienting, regulating, transformational) are defined. The criteria of the individual's social responsibility (analytical, motivational, volitional, reflexive) are elaborated. A model of the process of development of an individual's social responsibility is proposed, consisting of conceptual (goal, task, principles, criteria, conditions), substantive (types, functions, components) and procedural (stages, results) blocks under the conditions of the transformational society. The peculiarities of the functioning of the components of social responsibility of the individual in onto-, socio- and professionogenesis were revealed, which made it possible to determine the indicators and levels of their formation (initial, situational, actual, meaningful).

The methodological and organisational-procedural principles of the socio-psychological support system of the process of development of social responsibility of the individual in the conditions of a transformational society are shown, in which the educational-methodological and content-technological support of this process is developed and implemented, identifying and justifying the principles, methods, techniques and psychotechnologies of taking into account the level of social responsibility of the individual and the development of his potential in accordance with onto-, socio- and professionogenesis. The leading components of the effective implementation of the system of socio-psychological support for the process of developing the social responsibility of the individual in the conditions of a transformational society (organisational, socio-psychological, corrective and developmental) are determined.

According to the results of the review of the developed system, it was found that the tendency of participants to adhere to accepted rules, social norms, role responsibility, reliability in relations with others and activity in common affairs increased. Their internality probably increased, especially on the scales of general internality, internality in the area of interpersonal relationships and internality in the area of failures. Positive changes were noted in the indicators of self-confidence, self-management and self-consistency, as well as in conscientiousness and mental balance. The indicators for vitality, sthenicity, sociocentricity, understanding, objectivity and self-sacrifice in the fulfilment of responsible tasks have increased. The indicators for the parameter «personal difficulties» decreased, and an increase in the instrumental-stylistic and motivational-sensual desire to perform responsible work was recorded. The participants' prognostic abilities increased, especially extrapolation, as well as empathy, self-criticism, focus on interaction, moral normativity of behaviour. A probable increase in their capacity for self-management (analysing contradictions, goal setting, control, correction) has been noted.

Key words: *individual, social responsibility, components of social responsibility, process of development of social responsibility, socio-psychological support of the process of development of social responsibility, transformational society.*

Підписано до друку 28.05.2024 р.
ф. 60x90/16, ум. др. арк. 1,9
Зам. 28/05/42-07/1, накл. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528
printquick@ukr.net